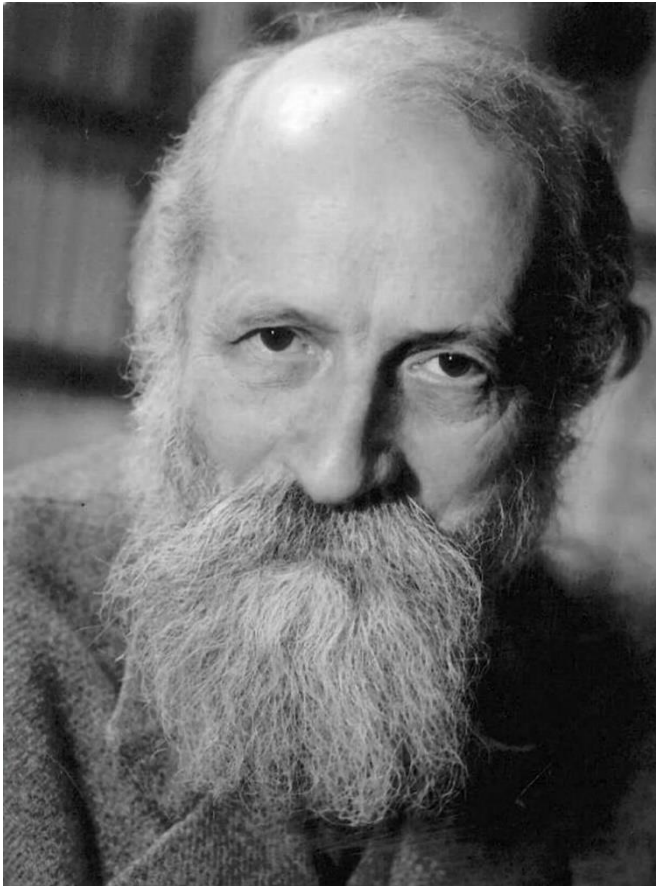

Kwaliteit van leven. Het humanisme van Martin Buber

Een bespreking

Bart Vijfvinkel

Een kleine veertien jaar na Theo Witvliets *Het geheim van het lege midden. Over de identiteit van het westers christendom* verscheen onlangs bij uitgeverij Skandalon *Kwaliteit van leven. Het humanisme van Martin Buber*. Beide boeken heten 'essays'. Het zijn persoonlijke boeken die de lezer willen uitdagen tot kritisch meedenken over wat de schrijver bezighoudt.

Het geheim van het lege midden en Kwaliteit van leven

In *Het geheim van het lege midden* ging het over de vragen 'Wat betekent christelijke identiteit in de huidige pluralistische en multireligieuze maatschappij?' en 'Welke inbreng heeft het christendom in de conflicten over de 'multiculturele samenleving?'' Als ingang tot de verkenning koos Witvliet het beeldverbod van de Hebreeuwse bijbel.

De vragen rond identiteit en beeldvorming zijn nog actueler dan 14 jaar terug. De stigmatisering van vluchtelingen en migranten is alleen maar toegenomen. Grote levensverbanden waar mensen zich vroeger in opgenomen wisten, zijn nog verder uitgehold en identiteit is nog meer dan toen iets dat je in vermeende vrijheid kunt kopen. *Kwaliteit van leven* lijkt een logisch vervolg op Witvliets vorige boek. Ook in het denken van Buber gaat het over de vragen rond identiteit.

In tijden van crisis komen de vragen rond identiteit scherper naar voren. Discoursen en verbanden waaraan mensen hun identiteit aan ontleenden houden het niet langer. Zo schijnt

het begrip 'identiteitscrisis' in de oorlog voor het eerst gebruikt te zijn om de geestelijke toestand te beschrijven van patiënten voor wie de eigen persoon en de continuïteit van geschiedenis in scherven lag.¹ Het is ook een oorlogservaring van waaruit Buber *Ik en Jij* schreef. De Eerste Wereldoorlog was voor hem de crisis die hem bracht tot een levensfilosofie waarin ontmoeting en dialoog centraal staan en waarin hij afscheid neemt van die vorm van mystiek waarin elke vorm van 'andersheid' verdwijnt. Het waren de jaren waarin het specifiek Joodse, het Hebreeuwse, en het algemeen menselijke, het humanisme, in zijn leven en denken steeds meer verweven raakten.

De samenhang tussen *Het geheim van het lege midden* en *Kwaliteit van leven* zie ik daarin dat zowel het bijbels beeldverbod als ook Bubers inzicht dat het ik niet anders bestaat dan in een relatie, voorkomt dat een mens een object, een ding wordt. Beide boeken lijken – zonder te willen voorschrijven- een tegengif te willen bieden tegen de vergaande objectivering van 'de' mens in de moderne westerse samenleving.²

De ik-het-relatie – waarbij het objectiverend taalgebruik past en dat zo kenmerkend is voor onze hedendaagse samenleving - is op zichzelf niet negatief en zelfs onvermijdelijk, maar kan zo machtig worden dat ze de wereld van ik-jij verstikt en het menselijk vermogen om een ik-jij-relatie te ervaren steeds zwakker maakt. Een proces dat zich sinds het verschijnen van *Ik en Jij* in spectaculair tempo heeft doorgezet. Naast en tegenover de huidige cultuur die gedomineerd wordt door kwantitatief denken en waarin mensen worden beschreven als *human capital* en *human resources* en worden gezien als middel tot – ja tot wat? – brengt Witvliet Bubers humanisme te berde. Hij zegt hierover: "Buber was er in zijn tijd vast van overtuigd dat de vonk van menselijkheid nooit zal worden uitgedoofd. Ik geloof dat hij ook nu, in de eenentwintigste eeuw, niet anders zou denken. Hij is en blijft een onverbetterlijke humanist. De wereld van het grondwoord ik-jij laat zich niet vernietigen, zolang mensen nog een vermoeden hebben van liefde en lust, vrijheid en gerechtigheid."³ Dat zijn momenten die *Kwaliteit van leven* maken tot een urgent en hoopvol boek.

Ongrijpbaarheid

De vorm van het essay hoort bij Witvliets wijze van theologiseren. In een essay – van 'essai': proeve/probeersel - passen geen passende antwoorden, dogma's of gesloten denksystemen. Witvliet neemt je als lezer mee op weg en maakt je deelgenoot van zijn observaties, associaties en gedachten. Meestal stemt hij met Buber in, soms bevraagt hij hem of spreekt hem voorzichtig tegen. Deze vorm past niet alleen bij de auteur – die ook in zijn vorige boek verraste met een zeer origineel en prachtig stuk over het werk van Max Frisch – een essay op zich - maar ook bij het onderwerp dat geen stellige en objectiverende benadering toestaat. De ongrijpbaarheid van wat een werkelijke ontmoeting is, is niet anders te beschrijven dan zoals in dit boek gebeurt: door eigen ervaringen te delen, door poëzie te citeren en vrijelijk te associëren. De auteur deelt wat hem te binnen valt: een in zijn studietijd gezien verband tussen *Het geloof der profeten* en een novelle van Camus, het gedicht 'Het ezeltje' van M. Vasalis, 'Marc groet 's morgens de dingen' van Paul van Ostaijen, de roman *Judas* van Amos Oz, het autobiografische *Drijfzand* van Henning Mankell. Op deze manier wordt het geheimenis van een ontmoeting voelbaar zonder dat het midden bezet wordt.

Alleen een waarachtige ontmoeting waarin echt iets gebeurt tussen mensen is in staat 'om bestaande beelden open te breken en om, hoe groot de sociale en culturele verschillen ook zijn, samen iets te ontdekken van wat Servan-Schreiber 'het wonder van de kwetsbaarheid' noemt.'⁴ Deze mogelijkheid staat in onze tijd onder grote druk. Van personen die in relatie treden tot anderen – in beide betekenissen van het woord, anderen en mensen die anders zijn –

worden mensen steeds vaker verleid om ‘eigenwezens’ te worden. Met deze door Buber bedachte term bedoelde hij de mens die zich met zichzelf bezighoudt en die bijzonder wil zijn op grond van zijn of haar (volks)aard, ras of prestatie. Tegen die achtergrond is betrokkenheid bij een gemeenschap volgens Witvliet een kleine daad van verzet. Gemeenschap, welteverstaan, als gemeenschap in wording en als experiment waarin verschillen niet worden geëlimineerd, maar worden uitgehouden door elkaar als persoon te blijven accepteren. Dit vasthouden aan het begrip gemeenschap sluit aan bij mijn (BV) ervaring in de kleine kerkelijke gemeenschap waar ik bij betrokken ben. Hoe marginaal zij ook lijkt, het is een plaats waar mensen met grote verschillen in achtergrond, opleidingsniveau, maatschappelijke status, elkaar – zo lang het experiment duren mag, soms echt ontmoeten.

Humanisme

Aan het begin van de twaalfde eeuw sprak de geleerde Bernard van Chartres als eerste de gevleugelde woorden: ‘Wij zijn dwergen die zitten op de schouders van reuzen’. En hij zei erbij: ‘Daarom kunnen we meer en verder zien dan zij, niet vanwege ons eigen gezichtsvermogen of door onze fysieke lengte, maar doordat wij hoog worden gedragen en worden opgeheven door hun reusachtige grootte.’⁵ Oorspronkelijke had Witvliet, zo vertelde hij bij de presentatie van zijn nieuwste boek, een zevental portretten willen schrijven van de reuzen die hem dragen. Onder hen Gustavo Gutiérrez, Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer, Paul Tillich en Martin Buber. Hij begon met Buber, een voor de hand liggende keuze omdat de Joodse profeten de reuzen zijn zonder wie er geen evangelisten zouden zijn geweest. Zonder jodendom geen christendom. Het Buberportret is de afgelopen jaren uitgegroeid tot een heel boek. En de portretten van de andere reuzen komen er waarschijnlijk niet meer: ‘...ik heb hen losgelaten, of misschien hebben ze mij losgelaten.’

Het is geen wonder dat het zo gelopen is. Bubers leven beslaat het slot van de negentiende en het grootste deel van de twintigste eeuw. Hij werd geboren in de nadagen van het chassidisme in Oost-Europa, leefde in het Wenen van Gustav Mahler en auteurs als Arthur Schnitzler en Hugo von Hofmannsthal, hij sloot zich aan bij de zionistische beweging waarin hij botste met het Joods nationalisme van Herzl, zijn vrouw en hij ontvluchtten laat, pas in 1938, Nazi-Duitsland en vestigden zich in Jeruzalem. Na de stichting van de Joodse staat raakten Buber en zijn medestanders steeds meer geïsoleerd maar kreeg hij internationaal meer erkenning voor zijn filosofisch werk en zijn deelname aan vredesinitiatieven.

Witvliet beschrijft Bubers leven en werk. Een onderhoudende en gedegen kennismaking met Buber, zeker voor degenen die net als ik nooit meer gelezen hebben dan *Ik en jij*, *Het geloof der profeten* en een enkele chassidische vertelling. Het is een volledig portret. Na lezing ben je ingevoerd in zowel Bubers biografie als in zijn – daarmee uiteraard nauw samenhangende – denken over zionisme, bijbel-vertalen, filosofie, Job, vredesvraagstukken, de staat Israël, de doodstraf, etc.

Toch is *Kwaliteit van leven* veel meer dan een biografie of monografie. Hoe de andere portretten die Witvliet van plan was te schrijven eruit zouden hebben gezien weet uiteraard niemand, maar ik kan me na lezing van dit boek moeilijk voorstellen dat ze dezelfde urgentie zouden hebben gehad: Hebreeuws humanisme als hoopvolle stem.

Het boek sluit af met ‘Negen geopende vensters’. Het eerste venster is de vraag der vragen: wie ben je? Chassidische wijsheid: ‘Aan het eind van zijn leven sprak rabbi Soesja: ‘in de komende wereld zal men mij niet vragen: waarom ben je niet Mozes geweest? Ze zullen mij vragen: waarom ben je Soesja niet geweest?’⁶

¹ Zie: Theo Witvliet, *Het geheim van het lege midden. Over de identiteit van het westers christendom*. Zoetermeer, 2003, p. 3

² Hoezeer `Ik en jij` anders is dan de filosofische traditie tot dan toe blijkt uit de moeite die Buber had om het te schrijven. Want hoe kun je schrijven over een ervaring die zich niet in objectiverende taal uit laat drukken? Volgens Paul Mendes-Flohr – kenner van Bubers werk bij uitstek, is `Ik en Jij` een `filosofisch` gedicht met de structuur van een symfonische compositie die bestaat uit 3 delen, 62 paragrafen of maten, met terugkerende thematische motieven van wisselende intensiteit door de gehele partituur heen, motieven die op elkaar inspelen op een verrassende en vaak dramatische wijze.` Theo Witvliet, *Kwaliteit van leven. Het Hebreeuws humanisme van Martin Buber*, Vught, 2017, p. 44

³ Idem. Pag. 51

⁴ Zie: Theo Witvliet, Presentatie `Kwaliteit van leven. Het humanisme van Martin Buber`, Soest 24 maart 2017. Over de ontstaansgeschiedenis van het boek en de urgentie van Bubers humanisme. Op: www.theowitvliet.nl

⁵ Idem

⁶ Kwaliteit van leven, pag. 46.
